

Het Munttarief van 1499

Numismatische Kring Rotterdam - 1978

De beide schrijvers spreken gaarne hun dank uit aan Prof. Dr. H. Enno van Gelder voor de hulp geboden bij hun schrijven van de artikelen, alsmede aan hem als directeur van het Kon. Penning Kabinet voor het maken van de reproducties en de toestemming tot weergave van het plano.

Het Munttarief van 1499

Numismatische Kring Rotterdam - 1978

By
Gra

Es gl
uc ad

Erst gulde vlies weghē
De grote Real vā ooster
Den baluen en vierdecel
De incheliche nolre nu

Voorwoord

In het Groot Placaet-Boeck van Cau en Scheltus, waarin sinds 1656 de in de Republiek geldende wetgeving werd bijeengebracht, begint het hoofdstuk Munte en Muntslagh met een muntordonnantie van 11 december 1489 uitgevaardigd op naam van aartshertog Philips de Schone. Dit is niet onbegrijpelijk, omdat inderdaad de regelingen van de laatste jaren van de 15e eeuw de grondslag hebben gelegd voor de organisatie van het muntwezen onder Karel V en Philips II, waarop in vele opzichten tijdens de Republiek is voortgebouwd.

De unificatie van het muntwezen was begonnen onder Philips de Goede in 1434 nadat de voornaamste Nederlandse gewesten door hem in de Bourgondische staat waren verenigd. De turbulente periode van oorlog en opstand na de dood van Karel de Stoute leidde in de jaren '80 tot een ernstige crisis met een verwarrende reeks van inflatoire muntuitgiften. Het genoemde plakkaat van 1489 maakte daaraan een einde en vormde het begin van een periode van stabiliteit in het muntwezen die tot aan de Tachtigjarige oorlog voortduurde.

Het is in feite echter niet de ordonnantie van 1489 geweest, maar de nadere uitwerking in het plakkaat van 8 december 1499 die aan het muntwezen zijn definitieve vorm heeft gegeven met de invoering van munttypen die geruime tijd onveranderd gebleven zijn en met tal van uitvoeringsbepalingen die een goede naleving moesten verzekeren. Het is dan ook zeker geen toeval dat deze tekst de eerste is die op ruimere schaal door het toen nog zo nieuwe middel van de drukpers onder het publiek verspreid is, zowel in de vorm van boekjes als van eenzijdige bladen om aan te plakken. Evenmin, dat voor het eerst de bijbehorende reeksen officiële muntgewichten, noodzakelijk om de talrijke in het verkeer toegestane oude en buitenlandse goudstukken te verifiëren, bewaard gebleven zijn.

Het is dan ook een gelukkig initiatief om ter gelegenheid van de 150e bijeenkomst van de actieve Numismatische Kring Rotterdam een in het Koninklijk Penningkabinet bewaard exemplaar van het tarief van 1499 tezamen met de bijbehorende serie muntgewichten in particulier bezit, vergezeld van een uitvoerig commentaar te publiceren.

Prof. dr. H. Enno van Gelder.

De geldcirculatie in de Bourgondische Nederlanden tijdens de regering van Philips de Schone, 1482-1506

door E.J.A. van Beek

Philips de Schone is geboren in juni 1478 als zoon van Maria van Bourgondië, de enige dochter van Karel de Stoute, en Maximiliaan van Oostenrijk, zoon van de Duitse Keizer. Meerderjarig geworden zal Philips dan ook de titels en de wapens van beide ouders op de munten gaan gebruiken en lezen we in Latijnse afkortingen: PHS . DEI . GRA . ARCHID . AUSTRIE . DUX . BURG, gevolgd door de afkorting van het gewest waar de munt geslagen is, bijvoorbeeld voor Dordrecht: CO . HOL. Voluit: Philips, bij de gratie Gods, Aartshertog van Oostenrijk, Hertog van Bourgondië, Graaf van Holland. In de afkorting van de titels komen zeer veel variaties voor, die vaak geheel willekeurig zijn. De muntstempels worden met de hand gemaakt en gaan maar een paar duizend slagen mee, zodat er van één munt zeer veel verschillende stempelvarianten in omloop zijn. Het iets te wijd uit elkaar plaatsen van de beginletters bijvoorbeeld, veroorzaakt meer naar het einde ruimtegebrek, wat dan opgelost wordt door enkele minder belangrijke letters weg te laten. De muntmeester gebruikt wel vaak de interpunctie tussen de afkortingen als onderscheidingstekens van zijn voorgangers, als dat niet op andere wijze van de munt af te lezen is.

Maria overlijdt al in 1482, zodat Maximiliaan dan als regent voor zijn vierjarig zoontje gaat optreden. Op de munten merken we dit doordat de naam van de vorst niet vermeld wordt: MONETA . ARCHIDUCU . AUS . BG , munt van de aartshertogen van Oostenrijk, Bourgondië, enz.

Van alle acht verschillende emissies tussen 1482 en 1506 zijn alleen de laatste twee, waartussen eigenlijk geen principieel verschil bestaat, tijdens de meerderjarigheid van Philips de Schone geslagen.

In dit artikel zal dus meer sprake zijn van de muntpolitiek van Maximiliaan van Oostenrijk, wiens naam ook in 1487 op de munten verschijnt, dan van zijn zoon Philips, terwijl we verder moeten bedenken, dat Philips nog geen 18 jaar is als zijn eerste meerderjarige emissie uitkomt. Hij komt dus, hoe vreemd het ook mag klinken, in dit verhaal nauwelijks voor.

Uit muntschatten, die in deze tijd verborgen zijn, valt meteen op, dat de circulatie van het geld geen gesloten systeem binnen de Nederlanden is geweest, zoals we dat nu van onze moderne munten kennen.

Vanuit geheel Europa zijn er munten met de goederen-geldstroom Nederland in en uitgegaan. Soms zijn de vreemde munten hier omgesmolten, maar vaker zijn ze gewoon in omloop gebleven.

Het voorkomen van vreemd geld in de circulatie, samen met oudere munten die niet meer geslagen worden, levert geen onoverkomelijke bezwaren op, omdat al het geld zijn waarde ontleent aan de hoeveelheid edelmetaal die in de munten verwerkt is. Het is alleen nodig, dat het gewicht en het gehalte van de munt deugdelijk is en dat het publiek weet wat de waarde van de munt is, uitgedrukt in groten, de rekeneenheid. Zo kan in de zomer van 1485 een schuld van 66 groten voldaan worden met één (gouden) Andriesgulden of met één postulaat-gulden van Utrecht én één dubbele Carolusstuiver én 4 Maria-grootjes, of met 11 dubbele Mechelaers.

Omdat de geldcirculatie onmiskenbaar beïnvloed is door de actieve muntpolitiek van Maximiliaan van Oostenrijk, volgen hier eerst enige algemene achtergronden. Als voorbeeld van Maximiliaan's politiek worden de emissies van de Mechelaers van 1485 en de Griffioen van 1487 nader besproken. Maximiliaan volgt in 1493 zijn overleden vader als keizer van Duitsland op, waardoor hij minder tijd en aandacht voor de Nederlanden krijgt. Daardoor is het in 1494 mogelijk hem voor een behoorlijke som geld afstand te laten doen van zijn regentschap en wordt Philips de Schone meerderjarig verklaard.

De muntpolitiek krijgt met de emissies van 1496 en 1499 een geheel ander karakter. De stabiliteit keert terug en het succes van deze emissies blijkt wel uit het feit dat de ordonnantie tot 1521 ongewijzigd van kracht blijft.

Omdat deze emissie een belangrijke rol speelt in het volgende artikel, wordt er vrij uitvoerig op ingegaan. Hierna wordt aandacht aan de circulatie zelf besteed. Omdat er in dit artikel nogal veel gerekend wordt, volgen er tenslotte enige voorbeelden van berekeningen van gewichten, gehaltenes e.d.

De Bourgondische hertogen, hoewel oorspronkelijk van Franse afkomst, zijn er in geslaagd door erfenis, koop en oorlog het grootste deel van de huidige Benelux onder één centraal gezag te plaatsen. Aan het begin van de regering van Philips de Schone omvat dit gebied in de Nederlanden: Brabant en Limburg, Vlaanderen, Holland en Zeeland, Henegouwen, Namen, Luxemburg en nog Gelderland, hoewel dat zich steeds meer aan de Bourgondische invloed onttrekt. In de bisdommen Utrecht, Luik en Kamerijk regeren verwanten of vertrouwelingen van de Bourgondische hertogen. We zien de hertogen dus een dubbele politiek voeren: naar buiten toe expansie en naar binnen het opheffen van de onderlinge bestuursverschillen en centralisatie van het bestuursapparaat. Beide gaan met grote moeilijkheden gepaard. De omvang van het Bourgondische gebied wisselt voortdurend en staat of valt, evenals het streven naar centralisatie, met de macht van de regerende hertog. Heel duidelijk is dit te zien bij de dood van Karel de Stoute in 1477. Er komt niet alleen een einde aan de veroveringen, maar het rijk dreigt zelfs aan alle kanten af te brokkelen.

De Franse Koning trekt het eigenlijke hertogdom Bourgondië weer aan de kroon en probeert zoveel mogelijk voormalig Frans gebied, en liefst nog meer, te veroveren. Alleen een snel huwelijk van Karels dochter Maria met Maximiliaan van Oostenrijk kan de Bourgondische erflanden van de totale ondergang redden. In het binnenlands bestuur moet Maria ook concessies doen. Reeds twee maanden na de dood van haar vader wordt het Groot Privilege afgedwongen, waardoor de macht van de vorst behoorlijk beperkt wordt. Uit een aantal artikelen van dit Groot Privilege is duidelijk de sfeer van de tijd te proeven:

- art. 2: De Staten van de gewesten (meestal samengesteld uit de verschillende standen, waaronder de steden steeds belangrijker worden) worden vrijgesteld van de beden die onder Karels bewind geheven zijn en die nog niet voldaan zijn.
- art. 4: De ambten worden voortaan alleen aan de edelen van het eigen gewest gegeven.
- art. 6: De nieuwe rechtscolleges worden weer opgeheven.
- art. 15: De Staten kunnen vrij en op eigen initiatief vergaderen.
- art. 19: De landsheer mag alleen oorlog voeren met toestemming van de Staten.
- art. 28: Er mag geen nieuwe munt geslagen worden op de waarde ervan veranderd zonder de goedkeuring van de Staten van de Bourgondische gewesten.

Dit laatste brengt ons meteen op een conflict tussen de vorst en de Staten: een nieuwe muntslag tegen een te hoge uitgiftekoers levert de landsheer extra inkomsten op en de Staten willen zich hiertegen wapenen.

Wat is nu precies het voordeel van de vorst bij de muntslag?

Het muntbedrijf is in deze tijd een partikulier bedrijf onder staattoezicht. De muntmeester, leider van het bedrijf, pacht tegen bepaalde voorwaarden het recht om een munthuis te mogen exploiteren. In deze overeenkomst wordt ook de sleischat vastgelegd. De sleischat is het bedrag dat de muntmeester aan de vorst betaalt als een soort omzetbelasting op het edelmetaal, dat hij in de munten verwerkt, zodat de vorst belang heeft bij een zo groot mogelijke produktie. Uit de sleischat betaalt de vorst de ambtenaren die belast zijn met het toezicht op de muntslag, evenals bepaalde onkosten. De rest is door de vorst vrij te besteden. Hoe hoger de sleischat wordt, des te groter is het verschil tussen de nominale waarde (de waarde waarvoor de munt in omloop is) en de intrinsieke waarde van de munt (de waarde van het edelmetaal). Ook de winst van de muntmeester zit hier nog tussen.

Hier hebben de vorst en de steden dus duidelijk tegengestelde belangen. De steden hebben behoefte aan een zo klein mogelijk verschil tussen nominale en intrinsieke waarde en ze beschouwen dit verschil als een oncontroleerbare en niet goedgekeurde vorm van belasting. De vorst daarentegen zal graag naar deze bron van inkomsten grijpen als andere vormen van belasting, bijvoorbeeld in tijden van oorlog, moeilijk te innen zijn.

Vóór 1474 wordt op het zilver ongeveer 0,3% aan sleischat geheven. In 1474 verhoogt Karel de Stoute de sleischat tot 1,5% om er gedeeltelijk zijn oorlogen mee te financieren en in 1485 brengt Maximiliaan het op 5%, zodat bij een grote omzet in de munthuizen behoorlijke inkomsten te verwachten zijn. Helaas is aanvoer van nieuw zilver niet mogelijk. Enkele jaren later probeert Maximiliaan wel zilver rechtstreeks uit de mijnen van Tirol naar Antwerpen en Brugge te krijgen, maar deze poging mislukt. Er blijft niets anders over dan de aanwezige geldvoorraad te hermunten. Dit is alleen mogelijk door de munten ver boven de intrinsieke waarde in omloop te brengen, zodat behalve de vorst ook de handelaren in edelmetaal ervan kunnen profiteren, waardoor de toevoer van voldoende zilver gegarandeerd wordt.

In augustus 1485 worden er zg. Mechelers geslagen, die sprekend lijken op de oude Philippus- en Carolusstuivers van voor 1474 en die evenals deze Philippus- en Carolusstuivers voor dezelfde koers in omloop gebracht worden: 3 stuivers voor de dubbele Mechelers, 1½ stuiver voor de enkele en ¾ stuiver voor de halve Mecheler. Deze munten lijken zo op elkaar, dat het wel even zal duren voordat het publiek erachter komt. De zilverinhoud van de dubbele Mecheler is echter gelijk aan die van de meest recente munten in de circulatie: de dubbele vuurijzers met een koers van 2¼ stuiver. Dit verschil van ongeveer 10% wordt nu gedeeld door de handelaren en de vorst. Als een handelaar 100 dubbele vuurijzers inlevert krijgt hij er ongeveer 95 dubbele Mechelers voor terug: minder zilver maar meer koopkracht, zolang niemand het verschil merkt. Dit is een paar maanden goed gegaan tot eind november 1485. Er moest toen met de emissie gestopt worden omdat de opzet algemeen bekend was geworden. In deze periode is er voor ongeveer 18 miljoen stuivers geslagen, zodat de sleischat ongeveer 1 miljoen stuivers heeft bedragen (het dagloon van een arbeider bedraagt in deze tijd 5 à 6 stuivers).

Na het beëindigen van de emissie van de Mechelers keert men weer terug naar de Vuurijzers, die al in 1474 door Karel de Stoute zijn ingevoerd en die sindsdien het belangrijkste zilvergeld binnen de Bourgondische gewesten zijn geworden.

In 1486 wordt Maximiliaan tot Rooms-Koning gekozen en dit belangrijke feit moet op passende wijze bekend gemaakt worden. Maximiliaan heeft een open oog voor publiciteit (denk ook aan het werk dat Dürer in opdracht voor hem maakt ter meerdere eer en glorie van Maximiliaan zelf en van zijn familie) en dit zal toch wel één van de belangrijke redenen voor de nieuwe emissie zijn geweest.

Hij heeft hiermee duidelijk succes gehad want zijn pronkstuk, de grote Gouden Reaal, wordt al in 1489 door de Engelse koning Hendrik VII nagevolgd met de sovereign en in 1496 door de Deense koning met een zelfde zware gouden munt, waarbij zelfs het muntteken van Dordrecht, het roosje, mee overgenomen wordt.¹

De sanering van het muntwezen kan een andere oorzaak van deze emissie zijn geweest, hoewel latere koerswijzigingen ook in de richting van een "inflatie-emissie" wijzen. Uit een evaluatie van 20 mei 1488² blijkt namelijk dat de waarde van de meest gangbare munt uit deze emissie, de dubbele Griffioen, vergeleken met het dubbele Vuurijzer slechts 4% hoger ligt. Maar op 10 juli 1488 wordt het gehalte van de dubbele Griffioen behoorlijk verminderd, waardoor het acceptabele verschil van 4%, nodig om de omsmelting en dus de sanering mogelijk te maken, oploopt tot ongeveer 12% en na 12 januari 1489 nog meer, zodat de muntslag weer als bron van inkomsten gebruikt wordt.

De emissie van 1487 bestaat uit:

gouden munten	Gouden Reaal	14,8 gram
	Bourg. Nobel	7,4 g
	Bourg. Dukaat	3,7 g
zilver	zilveren Reaal	7,2 g
	dubbele Griffioen	3,6 g
	enkele Griffioen	1,8 g
	later met verlaagd gehalte	3,3 g

en verder grootjes en onderdelen ervan, die opvallen omdat hun naam op de munten vermeld worden.

1 Gouden Reaal = 2 Nobels = 4 Dukaten = 24 Zilveren Realen, 1 Zilveren Reaal = 2 dubbele Griffioenen = 4 enkele Griffioenen. Van deze munten zijn alleen de dubbele en enkele Griffioenen en de grootjes in grote aantallen geslagen.

De gouden en de zilveren Reaal bevatten beide een afbeelding van Maximiliaan in zijn waardigheid van Rooms-Koning en op bijna alle munten staat de naam van Maximiliaan met zijn nieuwe titel, samen met die van Philips. Alleen op de Gouden Reaal ontbreekt de naam van Philips geheel. Deze eigenmachtigheid, evenals het niet raadplegen van de Staten bij de uitgifte van deze emissie is hem zeer kwalijk genomen en heeft er toe bijgedragen dat het verzet tegen hem steeds heviger werd. In januari 1488 komt Vlaanderen gesteund door Frankrijk, openlijk in opstand en wordt Maximiliaan zelfs enige tijd gevangen gehouden. Uit deze periode dateren ook enkele zelfstandige emissies van Gent, Leuven en Brussel, die meestal op oudere emissies zoals de Vuurijzers teruggrijpen.

De nieuwe oorlog kost weer handen vol geld en weer worden de inkomsten uit de muntslag voor de oorlogvoering gebruikt. Eerlijk gezegd is moeilijk aan te geven waar Maximiliaan het geld anders vandaan moet halen, want belastingen cd. zijn bijna niet meer te innen.

In 1488 en 1489 bedragen de inkomsten uit de munt dan ook bijna een kwart van alle staatsinkomsten. Op de een of andere manier schaamt Maximiliaan zich wel voor zijn handelwijze, want op de munten van de nieuwe serie, de Bommelaars van 1488, waarvan de sleischat voor de zilveren munten zelfs oploopt tot 14%, komt noch zijn naam, noch die van Philips voor. De monetaire ontwrichting ontstaat eigenlijk geeneens zozeer door de enorme inflatie van de rekenmunt, maar door de plotselinge terugkeer naar de koersen van 1466 in december 1489. Deze stap is veel te groot en veroorzaakt enorme onlusten. In de tabel hieronder staat de koers van de Andriessgulden, die voor het eerst in 1466 is uitgegeven en waarvan het gewicht en het goudgehalte in al die jaren niet veranderd is* :

1466	20 stuivers	1488	54 stuivers	1498	28 stuivers
1474	24 „	1489	60 „	1499	30 „
1478	27 „	1490	20 „	1500	29 „
1482	30 „	1491	24 „		
1485	33 „	1493	28 „		
1486	39 „	1496	31 „		

* binnen het jaar wisselen de koersen soms sterk.

Na de grote klap op kerstavond 1489 van 60 naar 20 stuivers is de koers wel weer iets opgelopen, maar met de nieuwe emissie van 1492 (weer Vuurijzers) is een zekere stabiliteit bereikt.

Als Philips de Schone in 1494 meerderjarig verklaard wordt, is de vrede met Frankrijk gesloten en heeft Maximiliaan andere belangen gekregen nu hij zijn overleden vader als Keizer van Duitsland opgevolgd is.

In 1493 wordt met Frankrijk de vrede van Senlis gesloten en na de opstand van het Kaas- en Broodvolk in Noord Holland zijn de binnenlandse onlusten ook voorbij. Zodoende kan er in 1496 een geheel nieuwe emissie uitgebracht worden, waarin de herstelde stabiele toestand goed tot uiting komt. Om de nieuwe munten duidelijk te kunnen onderscheiden van alle voorgaande emissies kiest men een totaal nieuw uiterlijk, dat overigens nog zeer middeleeuws aandoet. Ook is het nu mogelijk om de nieuwe rekeneenheid, de stuiver van twee groten, als een echt bestaande munt in de serie op te nemen, want door de waardevermindering van de rekenmunt hebben oudere Stuivers een hogere waarde gekregen: de Stuivers van Philips de Goede en Karel de Stoute $1\frac{1}{4}$ stuiver en de enkele Vuurijzers van Karel, Maria en Philips de Schone minderjarig $1\frac{1}{8}$ stuiver.

De emissie van 1496 bestaat uit:

goud	Gouden Vlies	waarde bij uitgifte:	48 stuivers
	Philippusgulden		24 „
zilver	Zilveren Vlies		3 „
	dubbele Stuiver		2 „
	enkele Stuiver		1 „

Ook de onderlinge waardeverhoudingen zijn goed gekozen: elke munt kan in een geheel aantal van een lagere waarde worden uitgedrukt.

Dit stelsel is gebaseerd op een nieuwe officieel vastgestelde waardeverhouding tussen goud en zilver. Deze verhouding bepaalt eigenlijk de waarde van de gouden munten uitgedrukt in zilveren groten of moderner: de waarde uitgedrukt in stuivers. Hiermee ligt ook de prijs vast die de muntmeester aan de handelaren in edelmetaal voor goud en zilver mag betalen. Uit de geringe hoeveelheid gouden munten die er tussen 1496 en 1499 geslagen zijn, kan men afleiden dat de officiële goudprijs te laag was in verhouding tot de prijs van het zilver en tot de goudprijs op de vrije markt. Hierdoor is het onvoordelig voor de handelaren om goud (meestal oude afgesleten munten of munten die ondergewaardeerd worden) aan de muntmeesters te verkopen. Met de ordonnantie van 8 december 1499 trekt men dit recht door de waarde van het Gulden Vlies en van de Philippusgulden op 50 resp. 25 stuivers te brengen en het gehalte van de Philippusgulden met 1 grein te verlagen. Het effect hiervan is in de onderstaande tabel af te lezen:

Gemiddelde muntproductie per maand van Brabant en Vlaanderen samen³, in guldens van 20 stuivers, afgerond op duizend gulden.

	periode 1496–1499	periode 1500–1506
Gulden Vlies + Philippusgulden	8.000	33.000
Zilveren Vlies + dubbele en enkele Stuiver	18.000	17.000

Dat de muntproductie vergroot kan worden blijkt ook uit de heropening van de tweede Brabantse munt in Maastricht en de munt te Namen. De munt in Luxemburg is in 1489 al heropend, maar gaat pas bij deze emissie de algemene ordonnantie voor alle Bourgondische munthuizen volgen. In Gelderland wordt nu niet meer geproduceerd. De laatste munten met het opschrift Gelderland werden in de periode 1492–1494 trouwens in Mechelen geslagen omdat het feitelijk gezag van de Bourgondiërs dan al geheel verdwenen is en alleen de schijn opgehouden wordt.

De emissie van 1499 beperkt zich tot dezelfde munten als die van 1496. Door de enorme aanmunting van klein geld vlak voor 1496 is daar voorlopig geen gebrek aan. Het is ook mogelijk dat men enigszins bevreesd is dat een ruime aanmunting van klein geld nadelige invloed op de kwaliteit van de circulatie zal hebben. Munten kleiner dan een stuiver bevatten verhoudingsgewijs weinig zilver omdat de kosten van aanmaak relatief hoog liggen.

Tenslotte kun je van 1 mark zilver veel goedkoper 79 dubbele stuivers slaan dan bijvoorbeeld 316 kwart groten. Als iedereen steeds een rekening van 2 stuivers met 16 kwart grootjes betaalt in plaats van met 1 dubbele stuiver, wordt er eigenlijk met 1,80 gram puur zilver betaald in plaats van met 1,98 gram. Pas in 1506 wordt de ordonnan-

tie uitgebreid met hele, halve en kwart grootjes en nog kleiner geld, dat in elke provincie een iets andere naam en waarde heeft. De laatste rekeningen van deze emissie sluiten op 28 juli 1507.⁴

Het is voor ons moeilijk te achterhalen wat de persoonlijke invloed van Philips op de muntpolitiek is geweest. In 1494 is hij nog maar zestien jaar en veel kwaliteiten als heerser schijnt hij niet gehad te hebben. Tijdgenoten zeggen van hem, dat hij knap van uiterlijk was, zachtaardig, vriendelijk, opgewekt en hem "ontbrak niets van hetgeen een vrouw in een man kan wensen", maar ook: vrolijk, meegaand, zonder eerzucht en wars van staatszaken. Daar komt nog bij, dat hij zich door zijn huwelijk met Johanna, de dochter van Ferdinand en Isabella van Spanje, steeds meer met de Spaanse zaken is gaan bezighouden. In 1504 overlijdt Isabella en moet Johanna haar als Koningin van Castilië opvolgen, maar ze wordt ontoerekeningsvatbaar verklaard en Philips en Ferdinand proberen elk de regering over te nemen. Midden in de strijd om de macht overlijdt Philips op 25 september 1506 te Burgos, net 28 jaar oud. Hij wordt opgevolgd door zijn zesjarige zoontje Karel, de latere Karel V. Maximiliaan wordt weer regent over de Nederlandse gebieden, maar wijst Margaretha, de zuster van Philips, aan als gouvernante. Tijdens dit tweede regentschap heeft Maximiliaan zich niet meer met de muntpolitiek in de Nederlanden bezig gehouden.

De circulatie.

In het voorgaande gedeelte is hier en daar al iets over de samenstelling van de geldomloop gezegd, zonder een totaalbeeld te geven of enige systematiek aan te brengen.

Welke gegevens hebben we tot onze beschikking?

1. Afspiegelingen van de circulatie zelf.
Hieronder vallen muntvondsten en lijsten van voorraden contant geld.
2. Officiële bemoeienissen met de circulatie.
Hiertoe behoren muntevaluaties zoals het plano van 8 december 1499 waarin de koersen van de munten die toegelaten worden vastgesteld zijn. Soms worden ook bepaalde munten nadrukkelijk uitgesloten.
Voor de muntwisselaars zijn er lijsten met voor ieder munttype, dat verboden is en dus ingeleverd moet worden, vastgestelde prijzen per gewicht.
3. Gegevens over de muntproductie.
Hieronder rekenen we de ordonnanties met de daarbij behorende instructies voor de muntmeester, rekeningen van de muntmeesters enz.
4. Gegevens uit rekeningen.
De boekhouding wordt meestal in een rekeneenheid gevoerd die niet rechtstreeks bij een bestaande munt aansluit, maar toch worden er ook regelmatig bedragen in vermeld die uitgedrukt zijn in de muntsoort waarin de betaling werkelijk geschied is.
5. Berichten van tijdgenoten over de circulatie.
Deze kunnen voorkomen in correspondenties enz.

1. Muntvondsten.

Hier zijn twee soorten problemen. Het eerste is dat van de selectie van de munten die verborgen gaan worden. Omdat de motieven voor een bepaalde selectie lang niet altijd te achterhalen zijn, weten we niet welke correcties er aangebracht moeten worden om een betrouwbaar beeld van de circulatie op het moment van het verbergen te verkrijgen. Een voorbeeld hiervan is de vondst Feerwerd.⁵ Deze bestaat uit 648 gouden munten, waarvan er 517 Philippusguldens van Philips en Karel V minderjarig zijn. De vondst Amersfoort⁶ geeft waarschijnlijk door zijn veel meer gevarieerde samenstelling een beter beeld. Deze bevat 3662 gouden en 2015 zilveren munten. De 523 Philippusguldens van Philips en Karel vormen hier maar 12% van de waarde in de schat. Toch is er in de vondst Amersfoort ook duidelijk geselecteerd, maar hier is de keuze veel beter te begrijpen, omdat iemand die een schat verbergt het liefst hoogwaardige munten zal uitzoeken die hij later ook weer gemakkelijk kwijt kan. Op grond hiervan is het niet zo vreemd dat het overgrote deel van de zilveren munten, nl. 1737 stuks, uit dubbele Stuijvers van de periode 1496–1521 bestaat. In de meeste vondsten ontbreekt het zilvergeld van zeer laag gehalte geheel. Ten tweede zijn vondsten pas goed hanteerbaar als het toevallige karakter geëlimineerd wordt, dus als er voldoende materiaal voorhanden is om er statistische gegevens aan te ontleen. Voor het goud is dit nogal moeilijk omdat veel vondsten die rond 1500 begraven zijn wel veel zilverstukken bevatten, maar meestal slechts een paar gouden munten.

Lijsten van voorraden contant geld.

Het voordeel is hier dat de eigenaar nog geen keuze uit zijn voorraad heeft gemaakt, maar dit valt weg tegen de

vrij beperkte informatie (er worden alleen hoofdtypes genoemd die betekenis voor de waarde hebben) en het kleine aantal lijsten waar we over kunnen beschikken, zodat statistische bewerking onmogelijk is. Uit de inventarislijst uit de Cely Papers⁷ blijkt dat de kas ruim 500 goudstukken bevatte en ruim 5000 zilveren munten, een aantal dat veel groter is dan van een vondst uit deze periode, zodat het toch aantrekkelijk is de samenstelling ervan te bekijken.

Van de gouden munten zijn de guldens van de keurvorsten langs de Rijn het talrijkst, gevolgd door guldens van Utrecht. Uit de muntvondsten komt een ander beeld: meer Leeuwen en Rijders en zeker meer Andriesguldens.

2. Evaluaties e.d.

Deze lijsten hebben juist de bedoeling de circulatie te beïnvloeden en kunnen er per definitie dus nooit een getrouwe afspiegeling van zijn. Hoewel deze evaluaties geen kwantitatieve informatie opleveren kunnen ze toch een redelijk inzicht geven. Het keer op keer verbieden van een bepaalde munt is het beste bewijs van zijn (ruime) aanwezigheid in de omloop. Toch is voorzichtigheid wel geboden. Als voorbeeld nemen we het plano van 1499. De lijst van zilveren munten is vrij kort en de gewichten van de munten ontbreken geheel. De zilveren Reaal is vermoedelijk alleen om prestigeredenen opgenomen, want er zijn er hoogstens tussen de 50.000 en 100.000 van geslagen. Direct daarna de munten van de lopende emissie: zilveren Vlies, dubbele en enkele Stuiver en het grootje met zijn onderdelen. Hierna volgen enige munten uit vroegere Bourgondische tijd, waarvan de oudste de Philippus- en Karolusstuivers zijn, geslagen tussen 1434 en 1474. Er worden maar een paar oudere Nederlandse munten van voor de Bourgondische unificatie genoemd en tenslotte enkele moderne munten: de veel zwaardere Testons van Milaan en Savoye.

Uit het ontbreken van de gewichten blijkt dat er geen behoefte is om de munten te wegen (of is men bang dat het grote publiek dan veel beter in de gaten heeft hoe er met de zilveren munten de laatste jaren geknoeid is?) en dat de overheid naast een beperkte lijst van Bourgondische munten van vrij recente datum niet graag meer munten wil toelaten.

De lijst van de gouden munten ziet er geheel anders uit. Naast het Gulden Vlies en de Philippusgulden van de huidige emissie worden zo goed als alle Bourgondische munten genoemd. De rest bestaat uit oudere Nederlandse munten, waarvan sommige nog in de veertiende eeuw geslagen kunnen zijn en oude en nieuwe buitenlandse munten. We krijgen de indruk dat de keuze van de munten hoofdzakelijk door traditie is bepaald, omdat de meeste types in bijna alle evaluaties sinds 1454 voorkomen. De nieuwere munten komen inderdaad regelmatig in muntvondsten voor, maar de circulatie telt nog veel meer soorten, waarvan sommige zoals de guldens van Utrecht, Gelderland en Luik zelfs vaak vertegenwoordigd zijn.

Bij de gouden munten wordt het gewicht wel vermeld omdat het uitdrukkelijk verboden is om gesnoeide munten uit te geven. Tenslotte heeft 1 gram goud van 19 karaat een waarde van bijna 9 stuivers. Daarom worden beschadigde munten dikwijls gerepareerd omdat ze anders omgesmolten moeten worden. Een prachtig voorbeeld hiervan is een Engelse Rozenobel van Edward IV (1462–1483) uit de vondst Herpen.⁸ Niet alleen is de munt weer precies op gewicht gebracht, maar er zijn ook letterachtige tekens op de plaats van de weggevalen letters aangebracht.

Uit het bovenstaande kunnen we wel concluderen dat de goudstukken hoofdzakelijk door de handen van bankiers en grote handelaren gegaan zijn omdat alleen deze mensen over balansjes en muntgewichtjes beschikt hebben. Een internationale handelaar zal dus heel wat tijd met wegen en omrekenen kwijt geweest zijn (denk ook aan het schilderij "De goudweger en zijn vrouw", 1514, van Quinten Matsys).

Bij de zilveren munten is het wegen niet zo belangrijk omdat twee enkele Stuivers al minder zilver bevatten dan één dubbele, al zal men er wel op toezien dat men niet al te zeer gesnoeide exemplaren ontvangt. Hieruit blijkt dat de circulatie van zilvergeld niet zo zeer op de intrinsieke waarde berust, maar meer op algemeen vertrouwen en op de wetenschap dat ze altijd tegen gouden munten om te wisselen zijn.

Ook is bijvoorbeeld uit deze evaluatie te voorspellen dat de Andriesgulden geheel door de Philippusgulden verdrongen gaat worden. De Andriesgulden weegt 3,40 gram, maar is door zijn lange aanwezigheid in de circulatie enigszins gesleten, zodat hij in deze evaluatie nog geaccepteerd mag worden voor 3,30 gram (74 in 't marc). Uitgaande van zijn oorspronkelijke gewicht bevat hij 2,67 gram puur goud en de Philippusgulden bevat bijna 2,17 gram puur goud. De Andriesgulden bevat dus ongeveer 23% meer goud, terwijl je er maar 16% meer voor krijgt. Het is dus zaak ze zo snel mogelijk in Philippusguldens om te laten smelten.

3. Gegevens over de Muntproductie.

Het is erg verleidelijk om aan te nemen dat munten die in een grote oplage geslagen zijn ook gemakkelijk in de omloop terug te vinden zijn. Dit is niet zonder meer waar want de totale hoeveelheid edelmetaal in Europa is de beperkende factor waar we rekening mee moeten houden. Als voorbeeld nemen we de hoeveelheid zilver.

De invoer van zilver van buiten Europa komt in deze tijd nog niet voor, zodat een vergroting van de hoeveelheid zilver, en dus van de geldvoorraad, hoofdzakelijk door mijnbouw moet geschieden. Deze komt juist in deze tijd pas goed op gang, omdat er betere pompen voor de grondwaterafvoer komen en ook de chemische winning van zilver uit zilverhoudende koperertsen mogelijk wordt. Dit betekent dat de snel opvolgende emissies tijdens het regentschap van Maximiliaan voor een groot deel tot stand zijn gekomen door het telkens omsmelten van dezelfde zilvervoorraad. Alleen een grote muntproductie gedurende langere tijd kan de circulatie van karakter doen veranderen.

4. Gegevens uit rekeningen.

Een voorbeeld uit deze tijd zijn de rekeningen van de Domfabriek van Utrecht. Deze bevatten de rekeningen die met de bouw van de Dom van Utrecht te maken hebben. Ze zijn in druk verschenen en bij diverse onderzoeken gebruikt, onder andere door van Gelder in zijn werk over de Utrechtse munten van David van Bourgondië.⁹ Voor Utrecht blijkt dat de Rijnse gulden een centrale plaats heeft ingenomen. De Davidsguldens van bisschop David van Bourgondië zijn alleen maar steeds slechter wordende imitaties van de Rijnse guldens.

5. Berichten van tijdgenoten.

Deze zijn moeilijk systematisch te verzamelen. Ze worden bovendien meestal toevallig ontdekt door onderzoekers die met geheel ander werk bezig zijn. Zo schrijft bijvoorbeeld de Engelse handelaar William Cely in december 1487 vanuit Calais naar Londen om te informeren of de nieuwe zilveren Reaal van Maximiliaan in Engeland wel geaccepteerd zal worden¹⁰, want de dubbele Karolusstuiver was de enige buitenlandse munt die in Engeland toegestaan was volgens een overeenkomst van 1469 tussen Karel de Stoute en Edward IV.¹¹

Samenvatting.

Uit deze beschouwing blijkt wel dat muntvondsten de meest betrouwbare gegevens kunnen bieden. Het op deze manier verkregen algemene beeld kan dan aan andere bronnen getoetst worden.

Gouden en zilveren munten hebben rond 1500 nog een gescheiden functie: goud voor de grote betalingen en zilver en het nog minderwaardiger biljoen (zilver van zeer laag gehalte, dus eigenlijk koper) voor de meer dagelijkse betalingen. Dit verandert pas in de zestiende eeuw als de moderne zware zilverstukken aan de circulatie worden toegevoegd. De stuiver en grootjes van de laatste emissies van Philips de Schone blijven hun rol van klein geld nog tot in de Tachtigjarige oorlog vervullen, totdat ze door het nieuwe geld van de Republiek verdrongen worden. Op basis van dertig muntvondsten stelt Spufford het volgende beeld van de Nederlandse muntcirculatie samen¹²: in het Bourgondische deel van de Nederlanden stijgt het aantal Bourgondische gouden munten van 1454 tot 1496 van ongeveer 10% naar bijna 50% van de totale omloop van gouden munten. Deze stijging wordt in het midden van de vijftiende eeuw veroorzaakt door de aanmuntning van de Rijders en Lecuwen en daarna in stand gehouden door de Andriësguldens, ook al zijn deze na 1482 haast niet meer aangemunt. Het aandeel van de Bourgondische munten stijgt daarentegen niet door de omvangrijke productie van Philippus- en Karolusguldens rond 1500. Wat de zilveren munten betreft bestaat de circulatie voor ongeveer 75% uit Bourgondische munten, de rest bestaat hoofdzakelijk uit munten van Utrecht, Gelderland en van de Friese steden. De vroegere overheersing van de Vlaamse munten uit het einde van de veertiende eeuw is nu geheel verdwenen. Buiten het Bourgondische gebied in Nederland is het aandeel van lokale emissies groter geworden en daarbinnen worden de Brabantse munten van Antwerpen steeds belangrijker. De Hollandse munten komen hier voor ongeveer 10% in de circulatie voor. Antwerpen is nu de grootste handelsstad aan het worden en de economische expansie van Holland zal pas in de zestiende eeuw gaan beginnen.

Omrekenen naar moderne eenheden.

1. de rekeneenheden voor het geld.

Rond 1500 gaat men langzamerhand over op de (Carolus)gulden van 20 stuivers die we nu nog in ons geldstelsel herkennen. De gulden van 20 stuivers sluit nauw aan bij het pond van 40 groten (1 stuiver = 2 groten) dat in deze tijd ook veel gebruikt wordt. Het plano van 8 december 1499 gebruikt nog de oude indeling van ponden, schellingen en penningen groten. 1 pond (£) = 20 schellingen (s) = 240 penningen (d). De waarde van de Philippusgulden in het plano is: IIIIs IId gr. of 4 schellingen en 2 penningen groten = $4 \times 12 + 2 = 50$ groten = 25 stuivers.

2. Gewichten.

Er wordt gewerkt met een stelsel van ponden, marken, onzen, engelsen, enz. Bij goud en zilver gebruikt men het mark Troois, oorspronkelijk het Parijse mark van 244,75 gram. Door onnauwkeurigheden bij het ijken is het

Hollandse mark Troois 246,08 gram geworden. Bij de berekeningen is van het Parijse mark uitgegaan. De Philippusgulden moet volgens het plano minstens 74 per mark wegen of per stuk 3,30 gram.

3. Gehalte.

Het goudgehalte wordt berekend in karaten en greinen. 24 karaat = 100%, 1 karaat = 12 grein. Het bekende goudgehalte van 14 karaat bevat dus $14/24 \times 100 = 58,3\%$.

Vaak gaat men niet van fijn goud uit (fijn = 100%), maar wordt een bekende hoogwaardige munt voor fijn gerekend. Zo wordt de Philippusgulden in de instructie van 14 mei 1496 gesteld op 16 karaat, waarbij de Henricus-nobel voor fijn gerekend wordt. In 1434 stelt men in de instructie voor de Ridder het gehalte van de Henricus-nobel op 23 13/16 karaat.¹³ Hierdoor wordt het gehalte van de Philippusgulden $16/24 \times 0,992 = 66,1\%$. Over de nauwkeurigheid valt weinig te zeggen. Een verlaging van 1 grein (0,35%) wordt soms nadrukkelijk voorgescreven, maar het is de vraag of de metallurgie en de weegtechnieken wel toereikend genoeg waren.

Het zilveragehalte wordt berekend in penningen en greinen. 12 penningen = 100% en 1 penning = 24 grein. Men gebruikt vaak koningszilver van 11½ penningen als fijn. De dubbele stuiver van 1496 bevat 8 penningen koningszilver, dus een gehalte van $8/12 \times 23/24 \times 100 = 63,8\%$.

Algemene Literatuur

- Dr. J. Brouwer, Johanna de Waanzinnige, 1940 (geeft veel informatie over Philips de Schone vanaf 1496).
 - Dr. H. Enno van Gelder, De muntpolitiek van Philips de Schone 1482–1506, JMP 38 (1951), p. 42-54.
 - Dr. H. Enno van Gelder en Drs. Joh.S. Boersma, Munten in Muntvondsten, 1967.
 - H. Enno van Gelder et Marcel Hoc, Les Monnaies des Pays-Bas Bourguignons et Espagnols, 1434–1713, 1960 (en supplement 1964).
 - Dr. C.R. Hermans, Nederlandsche Munt-evaluatiën, 1846.
 - John H. Munro, Wool, Cloth and Gold: The struggle for Bullion in Anglo-Burgundian Trade, 1340–1478, 1973 (vooral hoofdstuk I over monetaire politiek).
 - P. Spufford, Monetary Problems and Policies in the Burgundian Netherlands 1433–1496, 1970.
 - A. de Witte, Histoire monétaire des comtes de Louvain, ducs de Brabant, 1894–1899 (speciaal deel 2).
 - K.M.C. Zevenboom en Dr. D.A. Wittop Koning, Nederlandse Gewichten, 1970 (2e dr.).
-
1. Philip Grierson, The Origins of the English sovereign and the symbolism of the closed crown, British Numismatic Journal, XXXIII, 1964, 118-134.
 2. P.O. van der Chijs, Gelderland, 404.
 3. Van deze twee zijn de aantallen goed bekend:
H. Enno van Gelder, De rekeningen van de Vlaamse munt onder Philips de Schone, Revue Belge de Numismatique, CVII, 1961, 157-169 en P. Spufford, Monetary Problems, appendix III, 173-199.
 4. zie noot 3, Rekeningen van de Vlaamse Munt.
 5. H. Enno van Gelder, De Muntvondst Feerwerd 1971, Jaarboek voor Munt- en Penningkunde, (JMP), 58/59, 1971/1972, 51-87.
 6. Van Gelder en Boersma, 62-67.
 7. P. Spufford, Monetary Problems, 67-68.
 8. JMP 56/57, 1969/1970, 152-153.
 9. H. Enno van Gelder, De Utrechtse munten ten tijde van bisschop David van Bourgondië, JMP 58/59, 1971/1972, 10-50.
 10. Philip Grierson, The Origin of the English Sovereign, noot 5, 133 en Philip Grierson, Coinage in the Cely Papers, Miscellanea Medievalsia in Memoriam Jan Frederik Niermeyer, 1967, 379-405.
 11. Peter Spufford, British Numismatic Journal, XXXIII, 1964, 110-117.
 12. P. Spufford, Burgundian Double Patards in Late Medieval England, Monetary Problems, 61-63.
 13. R. Chalon, Recherches sur les monnaies des comtes de Hainaut, suppl. 1, 21.

De ordonnantie van 8 december 1499

door G. W. de Wit

Door de toeneming van het handelsverkeer in de late Middeleeuwen wordt niet alleen de eigen muntcirculatie vergroot, doch komen ook meer vreemde munten in circulatie binnen dit eigen gebied. Niet altijd was dit vreemde geld echter betrouwbaar, soms was het gehalte lager dan werd verondersteld, soms was het gewicht onvoldoende, vaak gingen beide samen. Het was dus een taak van de vorst aan te geven welke oude en vreemde munten als betaalmiddel mochten worden aangenomen. Daarbij was het eenvoudig het gewicht aan te geven, doch met het gehalte was dit moeilijker, zodat daar volstaan moest worden met het concreet noemen van — betrouwbare — munten. Liet zelfs dit verwarring toe dan moesten de munten met een tekening worden aangeduid.

In welke landen zal aan zulke regels het eerste behoefte ontstaan? Uiteraard zullen dat in de eerste plaats die landen zijn met een uitgebreid handelsverkeer met andere landen, doch voorwaarde is ook, dat de vorst zelf waarde hechtte aan een stabiel geldstelsel in zijn gebied. Het is dus niet verwonderlijk, dat wij de eerste pogingen tot het reguleren van de omloop van vreemde munten, in eigen gebied, tegenkomen in Frankrijk en in de Bourgondische Nederlanden. Die eerste pogingen beperken zich door aan te geven wat vreemde munten moeten wegen. Zo beschouwt Dieudonné (Lit. 6) de ordonnantie van 3 april 1466 voor Frankrijk als zodanig, doch bij het bekijken van de tekst moet daar nog wel een vraagteken bij gezet worden. In de Bourgondische Nederlanden stelt Karel de Stoute met de ordonnantie van 20 december 1467 weliswaar officiële wegers aan om te lichte munten te weren (Lit. 8), doch ook van voor die datum zijn teksten bekend waarin een minimumgewicht van toegelaten muntsoorten wordt genoemd.

Ondanks de pogingen met deze ordonnanties ondernomen bleef het moeilijk voor de bevolking aan te geven welke munten konden worden aangenomen en met hoeveel van de contemporaine munt zij gelijkgesteld konden worden: de ordonnanties waren moeilijk onder de aandacht van het publiek te brengen. Een radicale verandering kwam hierin door de uitvinding van de boekdrukkunst in de tweede helft van de XVe eeuw*). Nu was het mogelijk om de ordonnanties te vermenigvuldigen en, in vereenvoudigde vorm, aan te plakken aan stadhuis, kerk, e.d.

Voor verschillende doeleinden waren echter verschillende vormen van publikatie nodig. Cockshaw onderscheidt (Lit. 1, p. 166):

— De ordonnantie.

Deze bevat de volledige tekst, noemt nieuwe munten, fixeert hun koers, stelt welke munten niet meer gangbaar zijn en besluit met een tarief van toegestane munten.

— Het tarief.

Dit is een deel van de ordonnantie. Zij bevat alleen het gedeelte, dat aangeeft welke gouden en zilveren munten mogen circuleren, wat hun waarde is uitgedrukt in de eigen munt en hoeveel het gewicht is. Vanaf 1499 wordt daarbij ook aangegeven hoeveel munten er in een mark gaan. Het tarief is altijd een eenvoudig eenzijdig bedrukt blad en wordt vandaar ook wel *plano* genoemd.

— Het "manuel"***).

Een boekje van klein formaat, dat naast het tarief ook een opsomming bevatte van de niet geldige munten en de prijs waarvoor zij officieel konden worden ingeleverd: niet per stuk, doch per gewicht. De eerste manuëls verschenen rond 1499—1500 en blijven ongewijzigd tot rond 1540 om daarna plaats te maken voor modernere versies, welke wij dan aantreffen tot aan de XVII eeuw.

Gedrukt is het eerst een drietal tarieven, nl. die van de ordonnantie van 27 april 1485, 3 november 1485 en 9 september 1487. De eerstgenoemde druk, welke ongedateerd is, dateerde Van Gelder in 1952 (Lit. 3) nog in 1487, hetgeen door Cockshaw wordt overgenomen, echter met een vraagteken. Van Gelder heeft inmiddels op grond van de inhoud kunnen vaststellen, dat het hier gaat om het tarief behorend bij de ordonnantie van 27 april 1485. Daarmede blijkt dan dat dit de oudste gedrukte munttekst is.

De eerste gedrukte ordonnantie is die van 11 december 1489, waarbij een gedrukt tarief afgekondigd op 23 december 1489. Daarna verschijnen in druk de ordonnantie van 10 april 1492 en van 31 december 1495. Van de ordonnantie van 14 augustus 1499 wordt alleen het tarief gedrukt. Van al deze gedrukte stukken is slechts één exemplaar bekend, behalve van de gedrukte ordonnantie van 11 december 1489 waarvan drie exemplaren bekend zijn. Deze drie exemplaren zijn echter van verschillende drukkers, en als zodanig unika. Alle exemplaren zijn in de Nederlandse taal en gedrukt óf in Leuven óf in Antwerpen. Nagenoeg geen van alle bevat illustraties, slechts het tarief van 9 september 1487 bevat twee houtsneden (afbeelding van een muntatelier), terwijl de gedrukte ordonnantie van 11 december 1489 vijf houtsneden van munten bevat.

Dan komen wij aan de ordonnantie van 8 december 1499. Eerst hierbij wordt door de Muntmeesters-Generaal, belast met de uitvoering van de ordonnantie, volledig profijt getrokken van de mogelijkheden die de boekdrukkunst bood. Doch ook andere feiten geven deze ordonnantie en haar uitvoering een bijzondere betekenis:

— met het muntsysteem van 1499 — in feite begonnen in 1496 — werd een grote mate van stabiliteit verkregen, welke stand hield tot 1548;

*) Eerst bekende drukwerken vallen voor de diverse landen niet gelijk. Zo zijn uit Mainz en Straatsburg fragmenten van drukwerken bekend uit 1440—1450, in Parijs is het boekdrukker bekend sinds 1470, voor de Nederlanden moet als datum 1473 worden aangehouden, terwijl in Engeland in 1476 de eerste drukken worden gesignaleerd.

**) Cockshaw (Lit. 1) spreekt van "Livret monétaire", v. Gelder (Lit. 3) van "manuels de circulation".

- van elke toegelaten munt wordt niet alleen de waarde aangegeven in Nederlands geld (uitgedrukt in de Vlaamse groot als eenheid), maar wordt ook het gewicht op de gebruikelijke manier aangegeven, nl. door te vermelden hoeveel exemplaren er in één mark gaan;
- de bijbehorende gewichtjes zijn bewaard gebleven.

Er bestaan van deze ordonnantie gedrukte tarieven (plano's) en manuels, beide voorzien van versierende hout-sneden en afbeeldingen van munten en in meerdere exemplaren bewaard.

Welke tarieven (plano's) zijn nog bewaard gebleven? Vier exemplaren zijn bekend, alle in de Nederlandse taal en gedrukt in 1500.

GEDRUKT DOOR	TE	MOMENTEEL BEWAARD IN	NUMMER	
			COCKSHAW	v. GELDER
A. v. Liesveldt	—	Antwerpen	Museum Plantijn — Antwerpen	11 8*)
A. v. Liesveldt	—	Antwerpen (?)	Kon. Penningkabinet — Den Haag	12**) 9c
Th. Martens	—	Leuven	Mariemont	13 9b
R. v.d. Dorpe	—	Antwerpen	Kon. Bibliotheek — Brussel	14 9a

Van het exemplaar uit Mariemont is in 1973 een facsimile-reproductie uitgegeven ter gelegenheid van het Dirk Martens-jaar (het titelbeeld, Philips de Schone, is daaraan ontleend).

Wat opvalt is, dat alle exemplaren in Antwerpen en Leuven gedrukt zijn (hetzelfde geldt voor de manuels, die alle, zonder uitzondering, uit Antwerpen afkomstig zijn).

Een exemplaar in de Kon. Bibliotheek (dat overigens onvindbaar is) werd wel toegeschreven aan de Predikheren van Gouda (v. Gelder, Lit. 3). Campbell (Lit. 4, nr. 1272) heeft het, op grond van vergelijking van lettertypes, reeds toegeschreven aan v. Liesveldt (zoals Cockshaw vermeldt op p. 190), en wel op grond van de overeenkomst met Cockshaw nr. 17 (v. Gelder nr. 10d). Zekerheid hieromtrent is echter niet te verkrijgen, zolang het exemplaar uit de Koninklijke Bibliotheek zoek is.

Het exemplaar, dat hier in facsimile gepubliceerd wordt***), is wellicht een exemplaar van dezelfde druk (Cockshaw nr. 12, v. Gelder nr. 9c).

Naar de mening van v. Gelder kan dit blad in ieder geval aan v. Liesveldt worden toegeschreven, omdat de hout-sneden van de negen Rijnse goudgulden van dezelfde blokken gedrukt zijn als die in Cockshaw nr. 11 (v. Gelder nr. 8), welke laatste het adres van v. Liesveldt bevat ("Gheprint t Antwerpen bij mij Adriaen van Liesveldt").

Welke manuels zijn nog bewaard gebleven? Zeven exemplaren zijn bekend, wederom alle in de Nederlandse taal, met uitzondering van nr. 17 resp. 10d, welke in de Franse taal is gesteld en nr. 22 resp. nr. 12, welke een Engelse tekst bevat.

GEDRUKT DOOR	TE	MOMENTEEL BEWAARD IN	NUMMER	
			COCKSHAW	v. GELDER
H. Eckert	—	Antwerpen	Stadsbibliotheek — Antwerpen ^{†)}	16 10c
A. v. Liesveldt	—	Antwerpen	Kon. Bibliotheek — Brussel	17 10d
R. v.d. Dorpe	—	Antwerpen	Stadsbibliotheek — Antwerpen	18 10a
R. v.d. Dorpe	—	Antwerpen	Kon. Bibliotheek — Den Haag	19 10a
G. Bac	—	Antwerpen	Stadsbibliotheek — Antwerpen	20 10b
H. Eckert	—	Antwerpen	Bibl. Colombine — Seville	21 10c
J. v. Doesborch	—	Antwerpen	Brits Museum — Londen	22 12

De twee laatst vermelde exemplaren wijken af van de andere. Het voorlaatste is, gelijk de andere, wel in 1500 gedrukt, doch vermeldt reeds drie nieuw toegestane gouden munten (twee Spaanse en één Portugese), echter zonder gravures. Deze gravures vinden wij wel in het laatstgenoemde exemplaar, dat echter in 1502 is gedrukt**).

Van het hier in facsimile gereproduceerde tarief is de volledige tekst achterin opgenomen.

Hierin worden opgesomd degouden en zilveren munten zowel van de lopende uitgave als de oudere en vreemde munten, waarvan het gebruik was toegestaan. Zij worden met de toenmaals gebruikelijke benamingen aangeduid.

*) V. Gelder heeft deze afzonderlijk genummerd, omdat zij uitsluitend gouden munten bevat, de andere (onder nrs. 9) gouden en zilveren.

**) Cockshaw noemt onder dit nummer het exemplaar in de Kon. Bibliotheek — Den Haag.

***) Bevindt zich in het Kon. Penningkabinet en is afkomstig uit de collectie van Kerkwijk. Het is niet eerder gepubliceerd, noch door incunabelkenners beschreven.

†) Cockshaw vermeldt nog een tweede exemplaar: coll. part. Belgique, dat in de oudere literatuur niet voorkomt.

**) v. Gelder rangschikt deze onder de ordonnantie van 26 december 1500, een datum, die wij ook reeds bij nr. 21 van Cockshaw aantreffen.

Alleen voor de Duitse goudgulden worden afbeeldingen van negen betrouwbare typen toegevoegd om de goede gulden van de talrijke minderwaardige soorten te kunnen onderscheiden (voor een nadere verklaring van zeer globale aanduidingen wordt naar de onderschriften bij de foto's verwezen).

Achter iedere munt wordt eerst de waarde in Nederlands geld (Vlaamse groten) vermeld, vervolgens voor de gouden munten het toelaatbare gewicht, wat noodzakelijk was omdat teveel gesleten, beschadigde of gesnoeide exemplaren niet voor de officiële waarde geaccepteerd behoeften te worden. Voor zilveren munten werd deze gewichtscontrole niet nodig geacht. Daarna het aantal stuks, dat in een mark gaat. De mark hier bedoeld is de mark van Parijs of van Troyes, welke overeenkomt met een gewicht van 244,7529 gram. Aangezien de munten door het gebruik geleidelijk sleten, werd in het tarief (zie de tekst tussen de opsomming van gouden en zilveren munten) een tolerantie opgenomen, en wel van twee askins (2 aas = 0,096 g). Deze tolerantie werd nominaal gegeven, voor een zware munt als het gulden vles dus 2,1%, daarentegen voor een arnoldus gulden 3,2%; het doel is duidelijk: er werd op deze wijze een minimum-gewicht voorgeschreven.

Of gouden munten inderdaad het door de ordonnantie geëiste gewicht hadden, kon gecontroleerd worden door gebruik te maken van speciale muntgewichten, die met het voorgeschreven gewicht van iedere muntsoort overeenkwamen. Een dergelijke serie behorend bij het tarief van 1499 is inderdaad bekend en wordt hier gepubliceerd.

Elk muntgewichtje draagt op de voorzijde een schetsmatige afbeelding van de munt waarmee het correspondeert, terwijl op de achterzijde het aantal munten in een mark is vermeld.

Muntgewichten komen reeds in de oudheid voor (Lit. 2). De Grieken kenden het exagium om het juiste gewicht van de gouden stater te verifiëren. Ook de Romeinen en de Byzantijnen kenden muntgewichten.

Door het verdwijnen van gouden munten in de vroege Middeleeuwen verdwijnen in die tijd ook de muntgewichten. Voor het eerst zien wij hen dan terug in Engeland — waar, vóór alle andere landen, een stabiel muntstelsel ontstaat — in de tijd van John (1205) en Edward I (1292) (Lit. 7, p. 288. Ruding Vol. I, p. 178 c.q. p. 198). Op het continent komen pas in de XIVe eeuw muntgewichtjes in gebruik. Dieudonné beschouwt daarbij het jaar 1330 als het begin (Lit. 2, p. 5).

De muntgewichtjes heten dan *dénéraux* (op het gewichtje voor de *couronne royale* komt “le denéral” voor). Deze gewichtjes hebben of een ronde of een veelhoekige vorm en dragen alleen aan één zijde een afbeelding van de munt, waarmee zij corresponderen.

Muntgewichtjes worden in het bijzonder gebruikt door kooplieden, door wisselaars, etc. (zo komen in de XIVe eeuw gewichtjes voor met het woord *lombard*). Speciale regels voor wisselaars waren reeds gegeven door Philips de Goede (ordonnantie 18 januari 1454) en Maximiliaan (ordonnantie 14 december 1489), zie Lit. 2, p. 28 en Lit. 8.

Zoals opgemerkt correspondeert met elke getarificeerde gouden munt (niet de delen daarvan) een gewichtje, met één uitzondering. Daarbij moet wel bedacht worden, dat voor munten die even zwaar zijn, één gewichtje voldoende is. Zo gaan er van de

dukaat van Italie
saluut
wilhelmusschild
oude Franse kroon
halve henricus nobel

steeds 72 stuks in een mark. Dus is er maar één gewichtje corresponderend met deze vijf munten. Het draagt op de voorzijde de Florentijnse lelie, overeenkomend met de dukaat van Italie, op de achterzijde is LXXII (72) vermeld. In het tarief wordt het gewicht dan ook niet herhaald, de munten worden met een accolade () bijeengehouden.

De fotobladen geven duidelijk aan welke gewichtjes bij welke munten behoren. Bij nawegen blijken de bewaarde koperen gewichtjes nogal wat lichter te zijn dan op grond van de fabricage-voorschriften voor de munten zelf verwacht zou kunnen worden. Dit heeft twee oorzaken. Ten eerste werd er reeds in 1499 rekening mee gehouden, dat oudere munten door het gebruik gesleten waren, zodat het in 1499 toelaatbaar geachte gewicht (behalve voor de allernieuwste munten) steeds lager is dan bij de aanmaak was voorgeschreven.

Vervolgens moet verondersteld worden, dat de gewichten zelf wellicht niet al te zuiver gejusteerd waren en veelal later nog door slijtage en corrosie hebben geleden.

Ter verduidelijking zijn in de samenvattende tabel naast elkaar gezet: het oorspronkelijke voorgeschreven gewicht, het in 1499 toegestane gewicht (beide omgerekend in grammen) en het bij nawegen geconstateerde gewicht.

Een enkele maal bevat het gewichtje op de keerzijde, naast het aantal stuks in een mark, nog letters of een andere aanduiding*):

Zo heeft het gewichtje behorend bij:

— philippusgulden, andriesgulden, Gelderse rijder	: een kruis	: het andrieskruis
— fredericus/beiersgulden	: BA	: Bavaria
— arnoldusgulden	: AR	: Arnoldus
— postulaten	: POS	: postulaat

Deze aanduidingen zijn ongetwijfeld aangebracht om eventueel mogelijke verwisselingen te voorkomen:

- het gewichtje bij de andriesgulden lijkt veel op dat behorend bij de dukaat van Hongarije;
- de gewichtjes bij de beiersgulden en de arnoldusgulden lijken eveneens veel op elkaar;
- het gewichtje bij de postulaten zou eventueel verwisseld kunnen worden met dat behorend bij de Rijnse goudgulden.

Is de serie gewichtjes welke hier gepubliceerd wordt**) compleet?

Zoals opgemerkt correspondeert met elke hele gouden munt een gewichtje, met één uitzondering.

Met betrekking tot de niet gehelen:

Voor de halve^{†)} en kwart nobel henricus

halve en kwart Vlaamse nobel

halve angelot

2/3 en 1/3 gouden leeuw

zijn geen gewichtjes voorhanden, wel zijn er twee gewichtjes, die corresponderen met in het tarief niet uitdrukkelijk genoemde onderdelen

- een halve Franse zonnekroon (140 stuks in een mark);
- een halve (oude) Franse kroon (144 stuks in een mark).

Afzonderlijk dient melding gemaakt te worden van de uitzondering: de grote reaal. Bij deze, weinig in omloop geweest zijnde, munt is geen gewichtje. Wel is er een gewichtje, dat in gewicht correspondeert met de halve reaal: aantal in een mark: 33 (voor de hele reaal is dat $16\frac{1}{2}$). De afbeelding op de voorzijde correspondeert echter met die van de hele reaal, terwijl op de achterzijde duidelijk vermeld staat: $\frac{1}{2}R(caal)$, XXXIII int, met het handje van Antwerpen. Vermoedelijk behoort dit stuk dan ook niet bij de oorspronkelijke serie.

De vraag of deze reeks nu compleet is en inderdaad bij het tarief van 1499 behoort, kan grotendeels beantwoord worden door vergelijking met een andere uit de literatuur bekende bijbehorende serie bestaande uit gewichtjes van dezelfde makelij (ook losse exemplaren komen wel in diverse collecties voor).

Toevallig heeft Deschamps de Pas (Lit. 5) in 1863 in de gemeente-archieven van St. Omer een negentiental gewichtjes ondeckt^{††)}, die in een enveloppe verpakt waren met het opschrift "Poix d'or". Ieder gewichtje is op zich verpakt in een papiertje waarop is aangegeven met welke munt het gewichtje correspondeert. Het handschrift stemt overeen met dat van de in dat archief aanwezige tekst van de ordonnantie van 1499. De gewichtjes zijn geheel nieuw en wekken de indruk, dat zij onmiddellijk van de maker kwamen. Aangenomen mag worden dat deze — en dus ook de hier gepubliceerde — reeks in aansluiting bij het tarief van 1499 gemaakt werd.

De serie van St. Omer is nagenoeg gelijk aan de hier gepubliceerde serie, slechts ontbreken de halven gouden reaal en de angelot. Wel zijn daar aanwezig: de halve en kwart rosenobel en de 2/3 gouden leeuw, echter met dit verschil, dat deze geen vermelding op de achterzijde hebben van het aantal stuks in een mark.

Beide series zullen dus niet volledig zijn, maar zij vullen elkaar wel aan.

*) Eén gewichtje, nl. dat behorend bij de Rijnse goudgulden, heeft een instempeling. Deze instempeling heeft de vorm van het andrieskruis, zoals voorkomend op het gewichtje voor de andriesgulden. De vraag kan dan ook gesteld worden of deze instempeling later is aangebracht, om het gewichtje ook te gebruiken voor de andriesgulden, welke oorspronkelijk hetzelfde gewicht had (zie tabel).

**) De serie is afkomstig uit de coll. F. Lavagne (geveild te Wenen, auktie Numismatica X, 22 november 1975, lot 816).

†) In het hier gepubliceerde tarief komt bij de nobel Henricus de halve voor, welke echter verderop in het tarief nogmaals apart wordt vermeld. Deze aparte vermelding vinden wij alleen in dit plano.

††) Navraag ter plaatse leerde, dat deze serie momenteel niet meer in het archief van St. Omer aanwezig is, wel de door Deschamps de Pas signaleerde tekst van de ordonnantie van 1499.

LITERATUUR**ALGEMEEN**

1. P. Cockshaw: Les textes monétaires imprimés sous le règne de Philippe le Beau (1482–1506), verschenen in de bundel: Villes d'imprimerie et moulins à papier du XIVe au XVIe siècle (collection Pro Civitate, série in-8° no. 43) 1976, p. 165-196.
2. A. Dieudonné: Manuel des poids monétaires, Paris, 1925.
3. H. Enno van Gelder: Les plus anciens tarifs monétaires illustrés des Pays-Bas, in: Centennial Volume of the American Numismatic Society, New York, 1958, p. 239-272.

BIJZONDER

4. M.F.A.G. Campbell: Annales de la typographie néerlandaise au XVe siècle, Den Haag, 1874.
5. L. Deschamps de Pas: Note sur quelques poids monétaires, in: Revue Numismatique, 1863, p. 270-287.
6. A. Dieudonné: Des espèces de circulation internationale, in: Revue Suisse de Numismatique, 1920, p. 5-41.
7. L.A. Lawrence: Coin weights, in British Numismatic Journal, 1909, p. 287-303.
8. A. de Witte: Les déneaux et leurs ajusteurs aux Pays-Bas méridionaux, in: Revue Belge de Numismatique, 1898, p. 432-455 en 1899, p. 78-111 en 210-232.

**ENKELE GEGEVENS OMTRENT DE GOUDEN EN ZILVEREN MUNTEN GENOEMD IN DE ORDONNANTIE VAN
8 DECEMBER 1499**

MUNT	Gewicht Vlaamse groten	GEWICHTJES In 1499 toe- gelaten ge- gewicht							OPMERKINGEN
		Hier gepu- bli- ceerd	Cor- resp. nr. DdP	Oor- spron- kelijk ge- gewicht	Aan- tal stuks in mark	Ge- wicht Op grond v.aantal in mark	Ge- wicht deze serie	Ge- wicht serie St. Omer	
GOUDEN MUNTEN									
Gulden Vlies	100	*	1	4.49	54½	4.49	4.16	4.50	
Grote Reaal half – kwart	330	—	—	14.83	16½	14.83	—	—	Hier gepubliceerd een gewichtje corres- ponderend met een halve reaal. 33 stuks in een mark. Gewicht op grond daarvan: 7.42 Het gewichtje weegt: 7.26 Niet bij DdP.
Engelse nobel met de roos	170	*	3	7.78	32	7.65	7.47	7.70	DdP vermeldt ook gewichtjes voor een halve en een kwart rozenobel (nr. 4 (gew.: 3.80) resp. nr. 5 (gew.: 1.90)). Beide hebben geen vermelding v.h. aantal stuks in een mark op achterzijde.
Nobel Henricus (Engels) half – kwart	150	*	2	7.00	36	6.80	6.81	6.70	
Vlaamse nobel half – kwart	144			6.94	36	6.80			
Angelot van Engeland	113	*	—	5.19	48	5.10	4.52	—	
Gouden Leeuw 2/3 – 1/3	88	*	6	4.25	59	4.15	4.10	4.20	DdP vermeldt ook een gewichtje voor de 2/3 Gouden Leeuw (nr. 7, gew.: 2.80) Geen vermelding v.h.aantal stuks in een mark op achterzijde.
Goude Ridder	78			3.63	70	3.50			
Franse kroon met de zon	73	*	8	3.50	70	3.50	3.37	3.40	Er is een gewichtje corresp. met de halve zonnekroon (140 stuks in een mark, gew. op grond daarvan: 1.75, hier 1.74, DdP 1.70 (DdP nr. 9)).
Dukaat van Hongarije	78	*	10	3.53	69	3.55	3.40	3.50	
Dukaat van Italië	75	*	11	3.53	72	3.40	2.67	3.40	
Saluut	75			3.50	72	3.40			
Wilhelmusschild	58			3.70	72	3.40			
Oude Franse kroon	71			3.50	72	3.40			Er is een gewichtje corresp. met de halve oude Franse kroon (144 stuks in een mark, gew. op grond daarvan: 1.70, hier 1.73, DdP 1.70 (DdP nr. 12)).
Halve Henricus nobel	75			3.50	72	3.40			
Schuitken	71	*	13	3.40	73	3.35	2.99	3.30	
Johannesschild	50			3.65	73	3.35			
Philippusgulden	58			3.31	74	3.31			
Andriessgulden	58	*	14	3.40	74	3.31	2.96	3.30	
Gelderse Ridder	48			—	74	3.31			
Utrechtse gulden	48	*	15	3.35	76	3.22	2.61	3.20	
Philippuslinkaart	42			3.62	76	3.22			
Leuvense Pieter	52			3.58	76	3.22			
Fredericus/Beiersgulden	41	*	16	3.37	78	3.14	3.05	3.10	
Arnoldus Gulden	29	*	17	—	82	2.98	2.51	2.65	
Postulaat m. Wapen v. Bourbon	33			—	81	3.02			
Postulaat met hondeken	33	*	18	—	81	3.02	2.57	2.95	
Rijnse Goudgulden (9 verschillende)	56	*	19	3.40	75	3.26	3.13	3.26	Het gewichtje heeft de afbeelding van de Goudgulden v. Frankfurt (Keizer Frederik III)
ZILVEREN MUNTEN									
Zilveren Reaal	12								
Zilveren Vlies	6								
Dubbele stuiver (van 1496)	4								
Enkele	2								
Grootjes half – kwart	1								
Viervoudige stuiver (van 1489)	11								
Dubbele Griffioen /	5½								
Bommelaar met twee helmen /	5½								
Dubbele stuiver (van 1489)	5½								
halven – kwarten									
Dubbel Vuurrijzer /	4½								
Dubbele Mecheler /	4½								
Dubbel Vuurrijzer van Luik	4½								
Enkelen									
Dubbele stuiver van Philips de Goede (1434 en 1466) en van Karol de Stoute (1466–1474)	5								
Enkelen – Kwart									
Braspenning (Jan zonder Vrees)	3								
Braspenning van Namen	2								
Teston van Milaan	18								
Teston van Savoye	16								
Franse Douzain	2								Munt: met twee lelies en twee kronen.
Franse Dizain	40 mijten								Munten: Vier lelies, geen kronen.

Bourgondische Nederlanden
Philips de Schone (1482-1506)
Gulden Vlies (1496)

Bourgondische Nederlanden
Philips de Schone (1482-1506)
Grote Reaal (1487)

Engeland
Edward IV (1461-1483)
Rozenobel

Engeland
Hendrik VI (1422–1461)
Nobel

Vlaanderen
Philips de Goede (1419-1467)
Nobel (1428)

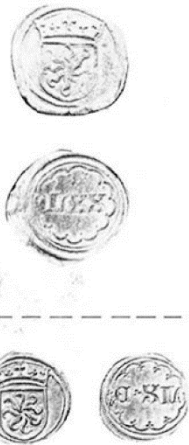

Engeland
Hendrik VII (1485–1509)
Angelot

Bourgondische Nederlanden
Philips de Goede (1419-1467)
Leeuw (1454)

 Bourgondische Nederlanden Philips de Goede (1419-1467) Rijder (1434) Frankrijk Karel VIII (1483-1498) Zonnekroon	
 Hongarije Matthias Corvinus (1458-1490) Dukaat	
 Italië Republiek Florence Dukaat (15e eeuw) Frankrijk Hendrik IV van Engeland (1422-1453) Saluut Holland Willem VI (1404-1417) Schild Frankrijk Karel VII (1422-1461) (oude) Kroon Engeland Hendrik VI (1422-1461) Halve Nobel	
 Bourgondische Nederlanden Philips de Schone (1482-1506) Schuitken (1488) Holland Jan van Beieren (1420-1425) Schild	

  Bourgondische Nederlanden Philips de Schone (1482–1506) Philippusgulden (1496)	 Bourgondische Nederlanden Karel de Stoute (1467–1474) Andriesgulden	 Gelderland Arnold van Egmond (1423–1473) Rijder gulden	
  Utrecht David van Bourgondië (1455–1496) Gulden	 Holland Philips en Jacoba (1428–1433) Schild	 Brabant Philips de Goede (1419–1467) Pieter (1430)	
  Holland Jan van Beieren (1420–1425) Gulden			
  Gelderland Arnold van Egmond (1423–1473) Gulden			

Luik
Lodewijk van Bourbon
(1456–1482)
Postulaat gulden

Utrecht
Rudolf van Diepholt
(1423–1455)
Postulaat gulden

Goede Rijnse guldens

Mainz
Dirk van Erbach
(1434–1459)

Palts
Lodewijk IV
(1436–1449)

Trier
Jacob van Sierck
(1439–1456)

Keulen
Ruprecht van de Palts
(1463–1480)

Keulen
Herman van Hessen
(1480–1508)

Keulen
Dirk van Meurs
(1414–1463)

Frankfurt
Keizer Frederik III
(1452–1493)

Brandenburg
(Franken)
Albrecht
(1464–1486)

Saksen
Albrecht
(1464–1500)

Tekst van het tarief (plano)

By den Eertshertoghe van Oostenrijck. Hertoghe van bourgundien. van brabant etce.

Grave van vlaenderen Van habsburgh Van tyrol Van artoys. Hollant Zeelant. Namen. etce.

Es gheordineert dat de penninghen vande goude ende van zelve hier na volgende zullen loop ende ganc hebbende binnen allen synen landen ende heerlicheden ten wijse na beschreven achtervolghende den inhoudene vander ordonancien onlanx ende laest ghemaect ende ghepubliceert op den xxiiii. sten. dach van december:

Int iaer : m.cccc.xcix .:.

Eerst tgulden vlyes weghende	van liiii½	int marc	viii	sc iiiii	d gr	vl.
Den grooten Reael van oostrijc	van xvi½	int marc	xxvii	sc vi	d gr	
Die halve ende vierendele naer advenant						
Die yngelsche nobelen metter roosen	van xxxii	int marc	xiiii	sc ii	d gr	
¶ Den ingelschen nobele henrics	van xxxvi	int marc	xii	sc vi	d gr	
Den vlaemschen nobele			xii	sc	d gr	
Die halve ende vierendeelen vandenselven nobelen naer advenant:						
De ynghelen van inghelant	van xlvi	int marc	ix	sc v	d i. ingl:	
Die halve van dien naer advenant						
Den gluden leeu	van lix	int marc	vii	sc iiiii	d gr	
Die tweedeelen ende derdendeelen naer advenant						
¶ Den gouden Rijdere	van lxx	int marc	vi	sc vi	d gr	
Die vransche croonen metter zonnen			vi	sc i	d gr	
Den ducaet van hongheryen	van lxix	int marc	vi	sc vi	d gr	
¶ Den ducaet van ytalien			vi	sc iii	d gr	
Den Saluyt			vi	sc iii	d gr	
Den gwilhelmus schilt	van lxxii	int marc	iiii	sc x	d gr	
Die oude vransche cronon			v	sc xi	d gr	
Den halven heinricus nobel			vi	sc iii	d gr	
¶ Die schuytkens	van lxxiii	int marc	v	sc xi	d gr	
Den iohannes schilt			iiii	sc ii	d gr	
¶ Den Philippus penninc die men nu munt			iiii	sc ii	d gr	
Den bourgoenschen andries gulden	van lxxiiii	int marc	iiii	sc x	d gr	
Den gelderschen Rijder			iiii	sc	d gr	
¶ Den vutrechscen gulden david metter wapene van bourgondien ende gheen ander			iiii	sc	d gr	
Den Philippus clinckaert	van lxxvi	int marc	iii	sc vi	d gr	
Den Louenschen peeter			iiii	sc iiiii	d gr	
Den Fredericus ende beyers gulden	van lxxviii	int marc	iii	sc v	d gr	
Den arnoldus gulden	van xcii	int marc	ii	sc v	d gr	
¶ De postulaten metter wapen van bour bon ende andere metten hondeken	van lxxxi	int marc	ii	sc ix	d gr	
Die goede rijnsche coorvoster gulden. waer al die figuren hier naer ghefigureert staen ende gheen andere	van lxxv.	int marc	iiii	sc viii	d gr	

¶ Welcke voornoemde gouden penninghen hebben haer behoerlic ghewichte zulcke als voren ende gheen andere sullen van nu voortdan loop ende ganck hebben inder vormen ende manieren als boven Behoudelijck dat sy sullen moghen wesen twee asekins lichter dan haer rechte ghewichte op elck stick wel verstaende dat de halve croonen vierendeelen van nobelen ende andere van gheliken cleynen stucken gouds. en zullen maer een asekin lichter mogen wesen dant voornoemde rechte ghewichte na thinhouden vande bovenscrevene ordinancie ende dat op die boeten ende peynen begrepen inder ordinancie ghepubliceert inde oegstmaent least leden Int iaer als boven

Die evaluacie vanden zilveren ghelde dat van nu voortdan loop ende ganck hebben sal: ende gheen andere op die boeten ende peynen als boven

¶ Den grooten zilveren Reael	xii	gr	vl.
Den zilveren penninc metten vliese die men nu munt	vi	gr	
Den dobbelen stuere die men van gheliken nu munt	iiii	gr	
Den enkelen van dien	ii	gr	

De grootkens halve ende vierendeelen ghemunt binnen onser munten ende gheen ander naer advenant:		
Den dobbelen metter croone	xi	gr
De dobbelen metten twee griffioenen ende van gheliken		
die metten twee helmen ende die metter croonen	v½	gr
Die halve ende vierendeelen van dien na advenant		
De dobbelen metten twee leeuwen midschaders		
die van mehlen en van bourbon	iiii½	gr
Die inkele van dien na advenant		
Den dobbelen philippus en karolus	v	gr
Die inkele ende vierendeelen naer advenant		
De iohannes braspenning	iii	gr
Den ouden philippus van namen	ii	gr
Die melaensche hoefden die men noemt slapers	xviii	gr
Die hoefden ende van ghelijke penninghen van savoyen	xvi	gr
Die vransche blancken hebbende omtrent den		
cruyce twee lelykens ende twee croonkens	ii	gr
Andere vransche blancken die men noemt disayns hebbende		
tusschen den cruce vier lelykens sonder croonkens	xl	miten vl.

Den Eerthertoghe van Oosterrich. Hertoghe van Bourgondien. van brabant etc. Graue van cleanderen. Van habacht
 Van spual Dan actoye. Wollant. Zekant. Namen. etc.
 Es gheordineert dat de penning goudt en vā zilveren hier na volghende den inhoudende vander ordinarie ende ghepubliceert op den
 penning den dach van december. Int laet. M.C.C.C.C. xix.

Eerst sigulen ophes wegende
 Den grooten fraet van volstege
 Die halve ende vierendele naer aduernaent
 Die singeliche nobele metter troosel
 Den ingeliche nobele henele
 Den vlaemischen nobele
 Die halve en vierendele vanden sluren nobele naer aduernaent
 Die pughelen van inghelant
 Die halve van dien naer aduernaent
 Den gulden leen
 Die tweerdele en dreedendele naer aduernaent
 Den goudse kintere
 Die vranche troone metter jonē
 Den ducet en hongherpen
 Den ducet van vreden
 Den Saluppe
 Den goudelicht? tēpelt
 Die vranche troonen
 Den halve beinre? nobel
 Die leuphicus
 Den iohannes seple
 Die philipp? penning diene no milt
 Den boingoricht? andries gulde
 Den goudelichten sigel
 Die wutrecht gulde dand metter
 wapene en bougon en ghe and
 Den philipp? clutkaert
 Den lounenischen preter
 Den fredericus en bepers gulde
 Den aenoldus gulden
 Die postulant metter wepē en hore
 bon en and metter hondenken:
 Die goede rijnische coorooster gulden waer af die figure hier naer ghesigueret
 Naer en gheen andere

Welche voorn goudt penning hebben haer behoert ghetwichte yulche als voer ende gheen
 andere sullen van no voortdan loop en ganch hebben inder vanden en manieren als bouen
 Besondelich dat sy sullen moghen wesen twee alchims lichter dan haer rechte ghetwichte
 op elck sijn wel verstaende dat de halve troonen vierendele van nobel en andere van
 gheselken cleyn stucke goudt en yulke maer en alchims lichter nogen wesen dat troonoorde
 rechte ghetwichte na thynhoude vanden bouftruerne ordinanc en dat op die boert ende gep
 een begrepe inder ordinancie ghepubliceert inde oegstmaent lutt ledē Int laet als bouen

Die evaluatie vanden zilveren gheide dat van no voortdan loop ende ganch hebben sal:
 ende gheen andere op die boeten ende prepen als bouen

Den grooten zilveren fraet
 Den zilveren penning metter vranche diene no munt
 Den dubbelen slure diene van oghelken no munt
 Den iohannes seple
 Die groothens halve en vierdele ghemilt binne onser munt en ghe and naer aduernaent:

Den dubbelen metter troone
 Die dubbelen metter twee ghesloeten ende van gheselken
 die metter twee heluen en die metter troonen
 Die halve en vierendele van dien na aduernaent
 Die dubbelen metter twee leuven indische
 Die die van metten en van bouen
 Die inkele van dien na aduernaent
 Den dubbelen philippus en harolus
 Die inkele ende vierendele naer aduernaent
 Die iohannes bralpen
 Den ouiden philippus van namen
 Die melkeniche hoefden diene no munt slapers
 Die hoefden en van gheselke penning van sandpen

Die vranche blanchē hebbe de ontrent de
 crupre twee lephens ende twee troonkens
 Andere vranche blanchē diene no munt
 diens hebbe de tusschen den rechte vranche
 lphens sonder troonkens.

Int laet af.

